

Sovyetler Birliđinin Din Siyaseti ve İslam (Orta Asya Örneğinde)

Mederbek Kadyrov*
Öskönbay Zuuridinov**

Öz

Sovyetler Birliği döneminde ateizm, devletin ana ideolojisi olmuştur. Sovyet yönetimi bir yandan ateizm propagandası yapmış diğer yandan da dinî kurumlara ve oluşumlara karşı mücadele etmiştir. Bazı zamanlarda ise duruma göre din siyasetinde değişikliğe gitmiştir. Bu makalede Sovyet Hükümetinin din siyaseti ve söz konusu coğrafyada İslam Dini'nin genel durumu incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, din, siyaset, İslam.

Religious Policy Of The Soviet Union And Islam (On The Example Of Central Asia)

Abstract

During the Soviet Union, atheism was the main ideology of the state. On the one hand, the Soviet administration propagated atheism on the one hand and fought against religious institutions and formations. Occasionally, it has changed religious policy. This article examines the religious policy of the Soviet Government and the general situation of the Islamic religion in that geography.

Key words: Soviet Union, religion, policy, İslam.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mederbek83@gmail.com

** Öğr. Gör., Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, batken86@gmail.com

Giriş

Ekim 1917'deki ihtilalin ardından Bolşeviklerin bölgeyi ele geçirmesi ve Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'ne son vermeleri ile birlikte, Orta Asya toprakları Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlı idarî yapılanmanın içerisinde yer almıştır.

1917 Ekim İhtilali ile birlikte Sovyetler Türkistan'da hakimiyetini kurmak için çaba gösterirken, devrime Müslümanların desteğini sağlayabilmek için din meselesine karşı hassas davranmışlardır. Sovyet yönetiminin Milletlerle İlgili Komiserliği'nin 24 Kasım 1917'de yayınladığı "Rusya ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" başlıklı bildirmede "camileri ve ibadethaneleri yakılıp-yıkılan, inançları ve gelenekleri çiğnenen Rusya Müslümanları'nın inançları ile geleneklerinin, millî ve dinî kurumlarının artık dokunulmaz olduğu; kendi kaderlerini kendileri tain etme hakkına sahip oldukları ve bu hakların, devrimin tüm gücüyle ve onun kurumları olan İşçi, Asker ve Çiftçi Vekiller Kurulları tarafından korunacağı" vaatleri yer alıyordu. Öte yandan Sovyetler, kendi hakimiyetini sağlamlaştırabilmek için Müslüman halkın "millî duygularını, psikolojik özelliklerini ve hayata bakış tarzlarını hesaba katmak" zorundaydılar.¹ Bunun karşılığında Müslümanların devrime destek vermelerini istenmekteydi.² Bu bildirme, Orta Asya'ya tam bağımsızlık tanınacağı veya daha geniş çapta özerklik verileceği umudunu doğurmuştu.

Sovyetler'in Din Siyaseti

Türkistan'da Basmacılar Hareketi'nin şiddetli direnişi ile karşılaşan Sovyetler, hareketin önderleri olan mollalar, tasavvuf şeyhleri gibi din adamlarını ortadan kaldırmaya girişmiş ve bu durum 1920'lere kadar sürmüştür. Öte yandan Basmacılar hareketinin tüm Türkistan'a yayılması ve gün geçtikçe güçlenmesi, Sovyetlerin din konusundaki siyasetini geçici bir süreliğine değiştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda dini kurumların faaliyetleri de kısa bir süreliğine serbest bırakılmıştır.³ Ayrıca

¹ Hayit, Baymirza, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Çağdaş Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1975, s. 141.

² Dekreti Sovetskoy Vlasti, C. I, s. 113-114.

³ Hayit, 1975, s. 142.

1919-1928 seneleri arasında Kırgızistan'ın Calalabat, Karakol, Narın ve Çüy bölgelerinde 141 yeni cami açılmıştır.⁴

Sovyetler, devrimin ilk yıllarında Müslüman halkları kazanmaya yönelik tüm bu girişimlerinin yanı sıra bölgedeki din adamlarını kendi çıkarları için kullanmaktan geri durmamıştır. Örneğin Taşkent'te, Temmuz 1922'de din adamlarının bir araya geldiği bir kurultay düzenleyen Şami Damulla, "İslam sosyalizmi" üzerine özgün bir konuşma yaparak zenginleri mal varlıklarını yoksullarla paylaşmaya çağırmıştır.⁵ 1926'da gerçekleşen Müslüman din adamları kongresinde Sovyetlerin sosyo-kültürel ve iktisadî konulardaki politikalarını destekledikleri ilan edilmiştir. Oş şehrindeki bazı din adamları "zenginlerin çıkarlarını gözettileri ve bunun şeriata ve Peygamber'in sünnetine aykırı olduğu" gerekçesiyle Sovyetlerin reformuna karşı çıkanları eleştirmişlerdir.⁶ Devrimi takip eden birkaç yıl içinde Sovyetler Müslümanlara yönelik ilk baştaki ılımlı tutumlarını hızla değiştirmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler, İslam ile mücadelede ilk önce "devrim karşıtı oluşumlar" olarak gördükleri sufi tarikatları hedef almışlardır. Örgütlenmiş bir yapıya sahip olması ve Basmacılar hareketinin yanında yer almasından dolayı tarikatları tehlikeli bir yapı olarak gören Sovyet hükümeti ilk önce onları bertaraf etmek istemiştir.⁷ Bu çerçevede Türkistan Komünist Partisi tarafından 1923 senesinde "İşanizm ile Mücadele" kararı alınmıştır.⁸ Alınan karar doğrultusunda Kırgızistan'ın Oş şehrinde gerçekleşen bir toplantının sonucunda kabul edilen bildirmede Müslümanlar "zararlı" ve "zararsız" olarak ayrılmıştır. Zararlı olarak gördükleri sufi tarikatların, "İslam'ın temel ilkelerini çiğnediklerinden dolayı" faaliyetlerinin durdurulması öngörülmüştür.⁹ Sovyetler, izledikleri bu ayrıştırıcı politikayla Müslümanları birbirinden ayırmak suretiyle tüm Türkistan halkının birliğini bozmayı hedeflemiştir.

⁴ Abubakirov, K. E., "Sostoyaniye religii v Kırgızstane v Sovetskiy period", *Vestnik KRSU*, C. IX, S. 2 (2009), s. 43.

⁵ Muminov, Aşirbek, "Şami Damulla ve "Sovyet İslamı"nın Oluşumundaki Rolü", *Toplum Bilimleri Dergisi*, çev.: Mederbek Kadyrov, C. 8, S. 16 (2014), s. 338.

⁶ Abubakirov, a.g.m., s. 44.

⁷ Petraş, a.g.e., s. 75-76.

⁸ Mambetaliyev, 1972, s. 43; Bayaliyeva, a.e.g., s. 50; Abubakirov, a.g.m., s. 42.

⁹ Abubakirov, a.g.m., s. 42.

1925 senesine gelindiğinde Basmacılar gücünü kaybetmiş, dolayısıyla yönetime yönelik oluşturduğu tehlike azalmıştır. Sovyet hükümeti bu fırsattan faydalanarak İslam'a karşı bir kampanya başlatmıştır. Sovyetler “Müslüman din adamlarının iktisadi gücünü temsil eden vakıfları ve müminlerin özel hayatları üzerinde güçlü bir kontrol sağlayan örf ve şeriat mahkemelerini” kapatmaya başlamış, 1927 senesinde ise Kırgızistan'daki tüm örf ve şeriat mahkemelerinin faaliyetlerini durdurmuştur.¹⁰

Ateizmi propaganda yapmak amacıyla oluşturulan “Militan Tanrısızlar Birliği” şubelerinin 1928'de Kırgızistan'da açılmasıyla din karşıtı siyaset biraz sistematik hale gelmiş olsa da¹¹ bu kurumlar 1936 senesine kadar ciddi bir gelişme kaydedememiştir.¹² Bennigsen'in Sovyet kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre, 1933 senesinde Kırgızistan'da Tanrısızlar Birliği'nin 1.266 üyesi bulunmaktaydı.¹³ Sovyetlerin din karşıtı siyasetinin bir sonucu olarak, 1938 senesinde Kırgızistan'da bulunan 106 caminin¹⁴ 1940 senesine kadar birçoğu kapatılmış ve farklı amaçlarda kullanılmaya başlanmıştır.

1929-1939 seneleri arasında Sovyetler, zararlı olarak gördükleri din adamlarını, komünist-milliyetçiler dahil Kırgız aydınlarının çoğunu ortadan kaldırmıştır. Bunlardan çoğu hapse atılmış, büyük bir kısmı sürgüne gönderilmiş, geri kalanları da idama mahkum edilmiştir.

1929'dan 1940'lara kadar din konusunda oldukça sert bir siyaset izleyen Sovyet hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte izlediği din politikasında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Alman ordusunun hızla SSCB'nin topraklarına girmesi ve ele geçirdiği yerlerde camilerin açılmasına müsaade etmesi, esir düşen SSCB Müslümanlarından Türkistan Lejyonu'nu oluşturması ve yurt dışındaki Ceditçilerin faaliyetleri gibi nedenler SSCB'nin din konusundaki tutumunu değiştirmesine neden olmuştur. Sovyet yönetimi, müslümanlar arasında milliyetçi duyguların yükselmesi, faşizme karşı mücadelede Sovyet insanların manevi-siyasi

---

¹⁰ Bennigsen, A.&Lemercier-Quelqujaj, C., *Step'de Ezan Sesleri*, çev.: Nezih Üzel, Selçuk Yay., İstanbul, 1981, s. 177.

¹¹ Bayaliev, a.g.e., s. 54.

¹² Mambetaliev, 1969, s. 37.

¹³ Bennigsen&Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 181.

¹⁴ Mambetaliev, 1972, s. 51.

birliğini sağlamaya yardımcı olacağı düşüncesiyle 1943 senesinde Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Ruhani İdaresi'nin açılmasına izin vermiştir. Kırgızistan'ın da dahil olduğu beş cumhuriyet için ayrı ayrı kadılıklar açılmıştır. Ayrıca savaş sırasında canlanmaya başlayan dini yapılanmaları çıkarlarına uygun bulan Sovyet yönetimi, Ruhani İdare aracılığıyla Müslümanları kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Sovyetler, 1948 senesinden itibaren bir kez daha dine karşı cephe almaya başlamıştır. Nikita Krusçev'in 1953 senesinde Komünist Parti'nin başına gelmesi ve 1958 senesinde SSCB'nin Bakanlar Kurulu'nun başkanı olmasıyla din karşıtı tutum bir adım daha ilerlemiştir. Krusçev döneminde bir yandan din adamları takibe alınırken, diğer yandan basın-yayın aracılığıyla bilimsel ateizmin propagandası yapılmaktaydı. Örneğin, 1959 senesinde bizzat Krusçev'in talimatıyla *Nauka i Religiya (Bilim ve Din)* adlı aylık dergi yayımlanmaya başlanmış; bütün üniversitelerde *Bilimsel Ateizmin Temelleri* adlı ders zorunlu tutulmuştur.

Resmî kayıtlara göre Krusçev döneminde (1958-1964) Orta Asya'daki beş cumhuriyette ibadete açık olan toplam 147 cami kalmıştı ve bunların 33'ü Kırgızistan'da idi.¹⁵ Krusçev'in din politikasının en önemli özelliklerinden birisi, kayıt dışı dinî yapılanmalara olan sert tutumuydu. I. Dünya Savaşı sırasında oluşan ortamdan yararlanarak Kırgızistan'da faaliyet gösteren *Saçlı İşanlar* ile *Laçiler* gibi sufi yapılanmalar, Krusçev'in din karşıtı politikasından yoğun şekilde etkilenmiştir.

1964 senesinde Krusçev'in görevinden istifa etmesiyle Sovyet idaresinin din politikasında kısmi bir yumuşama görünse de, bilimsel ateizm çalışmaları tüm hızıyla devam etmiştir. Bu bağlamda 1964 senesinde SSCB İlimler Akademisi'ne bağlı *Bilimsel Ateizm Enstitüsü* kurulmuş ve SSCB'deki üniversitelerde bu enstitüye bağlı *Bilimsel Ateizm Bölümleri* açılmıştır. Örneğin, 1968 senesinde Kırgız Devlet Üniversitesi'nde açılan *Bilimsel Ateizm Bölümü'nün* öğretim üyeleri diğer üniversitelerde Bilimsel Ateizm derslerine giriyordu. Ayrıca bu bölümün doktora programı da bulunmaktaydı ve programda yedi kişi doktora eğitimi görüyordu.¹⁶

¹⁵ Erşahin, a.g.e., s. 335.

¹⁶ Doyev, A. B., "Opit Nauchno-İssledovatel'skoy Raboty Mejvuzovskoy Kafedry Nauçnogo Ateizma", *Voprosy Nauçnogo Ateizma*, ed.: A. F. Okulov, S. 15 (1973), s. 239.

1966 senesinden itibaren Bilimsel Ateizm Enstitüsü tarafından *Voprosı Nauçnogo Ateizma (Bilimsel Ateizmin Sorunları)* adlı dergi çıkartılmaya başlandı. 1989 senesine kadar yayınlanan dergide SSCB ve diğer yabancı ülkelerdeki ateist bilim adamlarının makaleleri basılmıştır. Söz konusu dergide Kırgızistan’lı ateist yazarların yazıları da yer almaktadır.

Sonuç

Genel olarak değerlendirecek olursak, Sovyet Hükümeti’nin din siyasetinde zamana ve şartlara göre farklılıklar görülmekle birlikte, hiç bir zaman dine karşı olumlu yaklaşmadığını görürüz. Çünkü Sovyet Hükümeti’nin din siyasetinin temelini ateizm oluşturuyordu. Dindar kesimin desteğini kazanmak için din siyasetinde değişikliklere gittiği I. Dünya Savaşı sırasında bile ipin ucunu elinden bırakmamış, Dini İdare aracılığıyla din çevresini kontrol etmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Abubakirov, K. E., “Sostoyaniye religii v Kirgızstane v Sovetskiy period”, *Vestnik KRSU*, C. IX, S. 2 (2009)
- Bayaliyeva, T., *Religiozniye perejitki u Kirgızov i ih preodoleniye*, İzdatelstvo “İlim”, Frunze 1981.
- Bennigsen, A.&Lemerrier-Quelqujay, C., *Step’de Ezan Sesleri*, çev.: Nezih Üzel, Selçuk Yay., İstanbul, 1981.
- Dekreті Sovetskoy Vlasti, C. I
- Doyev, A. B., “Opit Nauchno-İssledovatel’skoy Rabotı Mejvuzovskoy Kafedrı Nauçnogo Ateizma”, *Voprosı Nauçnogo Ateizma*, ed.: A. F. Okulov, S. 15 (1973).
- Erşahin, Seyfettin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*, İlahiyat Vak. Yay., Ankara 1999.
- Hayit, Baymirza, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Çağdaş Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1975.
- Mambetalıyev, Satıbaldı, *Perejitki nekotorih musulmanskih teçeniy v Kirgızii i ih istoriya*, Mektep Basmakanası, Frunze 1969.
- Mambetalıyev, Satıbaldı, *Sufizm cana anın Kirgızstandağı agımdarı*, Kırgızstan Basması, Frunze 1972.

Muminov, Aşirbek, “Şami Damulla ve “Sovyet İslamı”nın Oluşumundaki Rolü”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, çev.: Mederbek Kadyrov, C. 8, S. 16 (2014).

Petraş, Yu, *Ten srednevekovya*, İzdatelstvo “Kazahstan”, Alma-Ata 1981.